

Nyílt hozzáférés, nyílt forráskód és digitális könyvtárak: a jelenlegi trendek a világ egyetemi könyvtáraiban

Az indiai szerző cikkében rövid áttekintést ad a *nyílt hozzáférés* és a *nyílt forráskódú szoftverek* mozgalmairól, és felhívja a figyelmet arra, hogy ezek különösen hasznosak a tudományos célú digitális gyűjtemények esetében.

Az 1995-ben létrejött *Digitális Könyvtárak Szövetsége* (*Digital Library Federation*) meghatározása szerint a digitális könyvtárak olyan szerveződések, amelyek megfelelő erőforrásokkal (pl. szakemberekkel) rendelkeznek ahhoz, hogy digitális művek gyűjteményeit kezeljék: vagyis kiválogassák, rendszerezzék, leírják, terjesszék ezeket a dokumentumokat, megőrizték az eredeti tartalmukat, gondoskodjanak az időtállóságukról, egyszerű és gazdaságos hozzáférést nyújtsanak egy vagy több felhasználói kör számára.

Az informatika fejlődése a tudományos és felsőoktatási könyvtárakban is új lehetőségeket nyitott az ismeretek kezelésére. A nyílt forráskódú szoftvereknek köszönhetően a világ sok országában jöttek létre digitális könyvtárak; a nyílt hozzáférés mozgalom pedig megteremtí a keretet ahhoz, hogy a kutatók és a diákok szabadon megismerhessék a legfrissebb szakirodalmat és a kutatási eredményeket.

Nyílt hozzáférés

A tudományos kutatásban és a felsőoktatásban résztvevőknek az egyik legnagyobb akadályt az érdeklődési körükben megjelent publikációkhoz való hozzáférés jelenti, mivel ezeket sokszor olyan magas előfizetési díjú folyóiratokban közlik, amelyek túlságosan drágák a könyvtárak többsége számára. A nyílt hozzáférés mozgalom ezt az akadályt szeretné megszüntetni azáltal, hogy kiáll a szakirodalom szabad elérhetősége mellett az interneten, hogy „bárki elolvashassa, letölthesse, lemásolhassa, kinyomtathassa, továbbadhassa

ezeket a publikációkat, továbbá keresni tudjon bennük, ugrópontokat tehessen rájuk, begyűjtse a teljes szövegüket egy adatbázisba, illetve bármilyen egyéb legális célra felhasználhassa őket pénzügyi, jogi vagy technikai akadályok nélkül – eltekintve a magához az internethez való hozzáféréshez szükséges feltételektől”. Ezt a felhívást a 2001-ben Budapesten tartott találkozó résztvevői fogalmazták meg (www.soros.org/openaccess). A BOAI (*Budapest Open Access Initiative*) kezdeményezésnek azóta csaknem ötezer aláírója van, közöttük a legfejlettebb és a fejlődő országok tudományos könyvtárai és könyvtári szövetségei egyaránt megtalálhatók. A budapesti találkozót több hasonlóan fontos összejövétel és felhívás követte, mint például a 2003-as *Bethesda Statement on Open Access Publishing* és a *Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities*, vagy az IFLA által 2004 februárjában kiadott közlemény a szakirodalomhoz való szabad hozzáférésről

(www.ifla.org/V/cdoc/open-access04.html). Az Open Access mozgalomban kulcsszerepet játszott az angliai *University of Southampton* professzora, *Stevan Harnad*, illetve maga az egyetem is, ahol az elsők között hoztak létre egy ilyen nyílt archívumot. Az Egyesült Királyságban a tudományos kutatásokat támogató egyes szervek ma már kötelezik a kutatókat arra, hogy a támogatás fejében az eredményeket összefoglaló munkáikat ilyen nyílt repozitóriumban vagy digitális könyvtárakban is elhelyezzék. Folyóiratcikkek esetében ez történhet a publikálás előtt vagy után.

John Willinsky egy 2003-as cikkében a nyílt hozzáférés megvalósulásának alábbi módjait különböztette meg: a szerzők által működtetett pre- vagy post-print-archívumok, a szabadon hozzáférhető e-folyóiratok, a nyomtatva és nyilvános elektronikus változatban egy időben megjelenő kiadványok, a késleltetve szabaddá váló e-folyóiratok, illetve a csak részleteikben (pl. csak egyes cikkek vagy

csak a kivonatok esetében) nyilvános kiadványok, a szerzők vagy a részt vevő tagok által finanszírozott nyílt hozzáférés, valamint az egy főre eső nemzeti jövedelem alapján ingyenessé tett szolgáltatások.

A legfontosabb nyílt archívumokat az *Open Directory of Open Access Repositories* (www.opendoar.org) szervezet próbálja meg nyilvántartani. A cikk írásakor, 2007 novemberében, az ilyen szolgáltatásokat működtető szervezetek száma 734 volt, ezeknek több mint a fele európai. A különböző gyűjtemények együttműködését, közös kereshetőségét az *Open Archives Initiative* (www.openarchives.org) által kidolgozott szabványok teszik lehetővé, mint például a metaadatok összegyűjtését végző OAI-PMH.

Nyílt forráskódú szoftver

Az OSS (*Open Source Software*) kezdeményezés az 1980-as évek közepén indult, és azóta nagyon fontossá vált a könyvtári világban is. Az *Open Source Initiative* (www.opensource.org) meghatározása szerint az OSS nem egyszerűen ingyenes szoftvert, illetve a program forráskódjának szabad hozzáférhetőségét jelenti, hanem előírásokat is a kód jövőbeli felhasználására, módosítására és a származtatott szoftverekre – de személyekre, csoportokra vagy alkalmazási területekre vonatkozó megkülönböztetések nélkül. Ezeket a fejlesztéseket gyakran GNU licenc alatt teszik közzé, amely megengedi a programozóknak, hogy megváltoztassák, továbbfejlesszék és terjesszék a szoftvert, azzal a feltétellel, hogy a változtatásokat is szabadon hozzáférhetővé teszik mások számára. Mivel elég nagy a terminológiai zavar az *open source*, a *freeware*, a *shareware* és a *public domain* szoftver fogalma között, a cikk az opensource.org/docs/osd oldalon található 10 ismért és *Richard Stallman*, a GNU és az OSS mozgalom egyik vezéregyéniségének négyponos meghatározása alapján igyekszik tisztázni ezt a kérdést. A lényeg, hogy az OSS szoftverek licenc alatt terjesztett alkotások, amelyeket szabadon futtathatunk bármilyen célból, tanulmányozhatjuk, és az igényeinkhez alakíthatjuk a kódjukat, továbbfejlesztethetjük és továbbadhatjuk őket. A nyílt forráskód modellje a hagyományos copyrightnak egy olyan kiegészítése, amely a nagyközönség számára szabadon hozzáférhetővé és felhasználhatóvá teszi a programkódot, egy közösségi együttműködésen alapuló programozási környezetet hozva így létre.

A nyilvános könyvtárak és a nyílt szoftverek eszméje sokban hasonlít. A könyvtárak gyűjteményei, személyzetük szaktudása, sőt még a könyvtárak fizikai terei is szabadon hozzáférhetők egy széles közönség számára, non-profit módon, közösségi finanszírozással. A könyvtárak nagyon gyakran használnak nyílt forrású szoftvereket, még ha nincsenek is esetleg tudatában annak, hogy milyen sok fontos könyvtári szolgáltatásuk épül rájuk.

A *Yale Medical Library* 1999-ben egy külön webhelyet indított a könyvtári szempontból érdekes nyílt szoftverek jobb megismertetése céljából (www.oss4lib.org), és ugyanebben az évben kezdődött el Új-Zélandon az első, OSS-alapú könyvtári rendszer, a Koha fejlesztése (www.koha.org), amelyet azóta már a világ minden részén használnak (Európában pl. 37 alkalmazást tart nyilván a Koha Wiki). Az UNESCO is elkötelezte magát a nyílt szoftverek mellett, és a honlapján (www.unesco.org/webworld/portal_freesoft) 13 ilyen rendszert mutat be a *Digital Library* menüpont alatt.

Digitális könyvtári szoftverek

A digitális könyvtárak működtetése egy sor, egymásra épülő munkafolyamatból áll: szerzeményezés, katalogizálás, tárolás, visszakeresés, hozzáférés szabályozás stb. Ma már jó néhány OSS megoldásból válogathatunk ezekhez a feladatokhoz: az egyetlen részfeladatot (pl. felhasználási statisztika) megoldó egyszerű szkriptektől kezdve a minden munkafázist támogató nagy, integrált rendszerekig. A cikk ezekből három, széles körben elterjedt szoftvert ismertet: a DSpace, az E-Prints és a Greenstone rendszereket.

A *DSpace* (www.dspace.org) eredetileg egyetemi környezetre készült, egy tudományos műhely (intézet vagy tanszék) szellemi termékeinek összegyűjtésére, archiválására és visszakeresésére szolgál. A *Hewlett Packard* és a *MIT* könyvtárainak közös fejlesztése. A Java nyelven írt és PostgreSQL adatbázis-kezelőre épülő rendszer három „rétegből” áll: az alkalmazói szint tartalmazza a felhasználói és a kezelői felületet, valamint a köteget betöltő modult; a munkafolyamat réteg a tartalomkezelő, az adminisztrációs, a kereső és a böngésző elemekből áll; a tároló modul pedig az adatbázis kezelését végzi. Mindegyik modulhoz egy jól dokumentált csatolófelület (API) tartozik, így könnyen lehet hozzájuk új programrészeket

illeszteni; és vannak is már ilyenek, például a Jena (a HP Labs által hozzáadott RDF eszköztár) vagy az OAICat (az OCLC-nél fejlesztett OAI-PMH szerver). A DSpace-nek több mint 240 alkalmazása ismert már világszerte, a legtöbb az USA-ban.

Az *E-Prints* (www.eprints.org) szintén az intézményi repozitóriumok számára kidolgozott nyílt szoftver. A *University of Southampton* fejlesztése és eredetileg pre-print-archívumokhoz szánták, de manapság már mindenféle más célra is használják: például kutatási jelentések, konferencia-előadások és egyéb digitális anyagok gyűjteményeihez. A honlapon levő ismertető szerint „egy olyan rugalmas platform, amelyre minőségi és értékes dokumentumtárak építhetők”. Az egyik legkönnyebb és legegyszerűbb módja annak, hogy kutatási eredményeket, tudományos adatokat, téziseket és jelentéseket, vagy akár multimédia-anyagokat tartalmazó archívumokat hozzunk létre. Jelenleg 201 ilyen szolgáltatásról lehet tudni, többségük Nagy-Britanniában van.

A Greenstone Digital Library

(www.greenstone.org) rendszer születési helye az új-zélandi *University of Waikato*, ahol a 2000-es évek elején kezdtek el egy programkönyvtárat fejleszteni digitális gyűjteményekhez használható OSS komponensekből. A fejlesztést ma már az UNESCO és a *Human Info* nevű szervezet is támogatja. Az immár 3. verziójánál járó, Java-alapú

rendszer Unix és Windows környezetben egyaránt működik, az egyes modulok XML nyelven kommunikálnak egymással. A Greenstone által kezelt gyűjtemények metaadatok és teljes szöveg szerint egyaránt kereshetők, a találatok relevancia és egyéb szempontok szerint rendezhetők. Egy digitális könyvtár létrehozása öt lépésből áll: az anyag összegyűjtése, az adatok leírása, a gyűjtemény definiálása, majd felépítése, és végül a kész gyűjtemény megtekintése. A GSDL-nek is egyre több alkalmazása van már világszerte, olyan országokban is, mint például Argentína, Kirgízia, a Fülöp-szigetek, vagy éppen Szudán.

A szerző a cikk összefoglalásában hangsúlyozza a „nyílt” szó fontosságát, hiszen az *open access* mozgalom, az *open source* szoftverek és a *nyilvános digitális könyvtárak* mind ugyanazt a „nyílt modellt” követik, amely a szellemi tulajdon megosztásán alapul, és a társadalmak fejlődését és gazdagodását kívánja elősegíteni.

/KRISHNAMURTHY, M.: Open access, open source and digital libraries: A current trend in university libraries around the world. = Program: electronic library and information systems, 42. köt. 1. sz. 2008. p. 48–55./

(Drótos László)